

РОЗДІЛ IV

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ І ВИХОВАННЯ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 377.091.2:159.923

ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС І ПРОБЛЕМИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Орлов Валерій Федорович,

доктор педагогічних наук, професор, провідний науковий співробітник

лабораторії професійної орієнтації і виховання Інституту професійно-технічної освіти НАПН України

КЛЮЧОВІ СЛОВА:
професійне навчання,
виховний процес,
система профтехосві-
ти, індивідуалізація,
рефлексія, рефлексив-
не мислення.

Реферат

У статті наголошується, що в сучасній системі профтехосвіти переважають словесно-мисленнєві схеми засвоєння знань, гальмується розвиток уяви, рефлексивного мислення учнів, самопізнання, внаслідок чого виникає неадекватність самооцінки, що призводить до формального запам'ятовування інформації, задекларованої на офіційному рівні як «засвоєння знань». Окрім означених, розкрито й інші проблеми та суперечності, зокрема, між кількісним зростанням випуску фахівців, яке не супроводжується належним підвищенням рівня якості їхньої професійної підготовки, сформованості морально-етичних норм, самовідданого ставлення до виконання професійних обов'язків тощо. Відтак постала необхідність переосмислення традиційних підходів до проблем виховання у системі професійно-технічної освіти. Автор ґрунтовно проаналізував основні світоглядні позиції науковців щодо розв'язання ключових питань виховання у ПТНЗ, а саме: індивідуалізацію навчально-виховного процесу, формування рефлексивного мислення, актуалізацію процесів самопізнання, самооцінки і самовдосконалення майбутніх фахівців та викладачів. Встановлено, що для сучасного навчання у ПТНЗ типовою є суперечність між масовістю професійного навчання та потребами окремих індивідів. Автором проаналізовано різні варіанти індивідуалізації, а саме: диференціацію навчання, тобто групування учнів на основі їхніх особливостей або сукупностей цих особливостей для навчання за кількома різними навчальними планами і програмами; внутрішньогрупову індивідуалізацію навчально-виховної роботи; проходження навчального курсу в індивідуальному темпі: або прискорення (акселерація), або уповільнення (ретардація). Запропоновано деякі нетрадиційні підходи до спілкування і взаємодії викладача й учня. Наприкінці статті робиться висновок про те, що однією з основних умов успішної підготовки учнівської молоді до вибору й реалізації професійної кар'єри, формування в учнів ПТНЗ уявлень про професійний успіх є розвиток їх рефлексивного мислення, підвищення їхньої впевненості у своїх силах і певної незалежності поглядів, здатність у спілкуванні висловлювати нові, нестандартні ідеї, що не збігаються з традиційними, але чітко визначають орієнтири успішного професійного майбутнього.

Вступ

Серед основних причин, що актуалізують проблему виховання у системі професійно-технічної освіти, є оновлення суспільних запитів до особистості, породжених новими соціальними реаліями. Традиційні вимоги до професійного навчання орієнтувалися на формування особистості, в якій гармонійно поєднувалися б інтелектуальна, емоційна і потребо-вольова складові. Відповідно до таких вимог була сформована система, в якій переважали словесно-мисленнєві схеми засвоєння знань, але гальмувався розвиток уяви, рефлексивного мислення учнів, самопізнання, внаслідок чого утворилася неадекватна самооцінка, що призводило до формального запам'ятовування інформації, задекларованої на офіційному рівні як «засвоєння знань».

Такі явища в освітянському просторі стали причиною і наслідком руйнування системи традиційних цінностей, механізму соціалізації поколінь, зниження інтересу до навчання, переоцінки ролі освіти й недооцінювання значущості виховання у становленні нових поколінь.

Нині зусиллями окремих педагогічних колективів і деяких ентузіастів система ПТО ще зберігає потенціал, що дає змогу вирішувати складні завдання професійної підготовки робітничих кадрів. Однак у діяльності ПТНЗ паралельно із досягненнями наявні й істотні недоліки. Головний із них полягає в тому, що кількісне збільшення випуску фахівців не супроводжується належним підвищенням рівня якості їхньої професійної підготовки, сформованості морально-етичних норм, прагненням до самовідданого виконання професійних обов'язків тощо.

Аналіз досліджень і публікацій

Особливу занепокоєність викликає занедбаність процесу виховання, тобто «цілеспрямованого систематичного формування особистості, зумовленого законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. У широкому розумінні, поняття «виховання», за тлумаченням С. У. Гончаренка, це сукупність впливів на психіку людини, спрямованих на її підготовку до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства» [2, с.71]. Ми, загалом, приєднуємося до позиції автора і не будемо акцентувати увагу на тому, що в нього «у вузькому розумінні слова «виховання» є ... впливом ... на виховання». В інших авторів виховання ототожнюється із соціалізацією, адаптацією до об'єктивних умов життєдіяльності, формуванням різновидів людської свідомості, оволодінням знаннями про моральні, естетичні, художні цінності тощо. Аналізуючи пропонувані дослідниками у багатьох дисертаціях поточного десятиліття методичні рекомендації, доводиться замислюватись над об'єктом наукових інтересів здобувачів, визначати, про що в них йдеться мова, – про виховання особистості чи про маніпуляцію її свідомістю? Між означеними поняттями в теорії є чітка межа, однак у педагогічній практиці вона інколи зникає. Як наслідок, – науковці і практики змушені знову вертатися до визначення поняття виховання, його принципів, цілей і способів їх досягнення.

Вивчення дослідницьких розвідок формує світоглядну позицію про те, що тільки А. Макаренко здатний був визначати напрями виховання, мету й засоби, створювати умови за допомогою колективу, що компенсують негативні впливи кримінальної та бюрократичної частини суспільства. Сучасна ж педагогіка ще й досі не виробила, не визначила чітко поняття «виховання», що відповідало би новим суспільним відносинам і сприяло би цілеспрямованому розвитку особистості учнів ПТНЗ.

Мета статті

У зв'язку з цим метою статті є акцентування уваги викладачів на ключових проблемах особистісно орієнтованого навчання у ПТНЗ і виявлення сприятливих психолого-педагогічних умов зростання ефективності виховного процесу.

Виклад основного матеріалу

Вирішальну роль щодо мети, завдань, засобів виховання у державі відіграє влада. Саме на інституційно-державному рівні визначаються ціннісні пріоритети суспільного розвитку, і тільки владні структури мають визначити, яке суспільство ми формуємо. Відтак, від рішення влади залежать пріоритети виховання. Донині однозначної відповіді на це питання не отримано, що породжує низку проблем у системі виховання молоді. За відсутності адекватного визначення базового поняття «виховання» педагогіки системи профтехосвіти формують зміст і форми, цілі й методи, характеризують напрями, виявляють вікові особливості, пропонують методичні рекомендації. І на такій основі будують виховний процес у навчальних закладах різних типів та форм власності.

На відміну від переконань ідеологів «розвинутого соціалізму», у найближчих до нас країнах Європи домінуючою тенденцією у виховному процесі є формування особистості фахівця будь-якої галузі виробництва через індивідуалізацію виховного процесу.

Вважається, що за умов індивідуалізації особистість у демократичному суспільстві отримує свободу вияву своїх індивідуальних особливостей, можливість повністю орієнтуватися на власні інтереси і потреби, а за рахунок цього проявити творчу активність. Індивідуалізація навчально-виховного процесу дає змогу найбільш повно розкрити потенційні можливості учнів.

Для сучасного навчання у ПТНЗ типовою є суперечливість між масовістю професійного навчання й потребами окремих індивідів. Викладач ПТНЗ або майстер виробничого навчання одночасно займається з великою групою учнів, це є вузловою проблемою індивідуалізації професійного навчання і виховання. У працях класиків педагогіки з проблем індивідуалізації, окреслене питання тлумачиться лише в такому сенсі: «Чи здатний учитель розуміти індивідуальні особливості свого учня?». В освітянському просторі поширена думка, що зменшення кількості учнів у групі покращує можливість реалізації індивідуального підходу до кожного з них. Проте невелика кількість учнів сама по собі автоматично не забезпечує врахування їхніх індивідуальних особливостей. У щоденній практиці трапляється, коли в групі з відносно малим числом вихованців можливості індивідуалізації навчання не використовуються. Водночас, у педагогічних колективах є майстри й викладачі, яким і в умовах групового навчання вдається успішно індивідуалізувати навчальну й виховну роботу.

У вітчизняній і світовій освітянській практиці сформовано різні варіанти індивідуалізації, які поєднуються у такі ключові групи:

- 1) диференціація навчання, тобто групування учнів на основі їхніх особливостей або комплексів цих особливостей для навчання за кількома різними навчальними планами і програмами;
- 2) внутрішньогрупова індивідуалізація навчально-виховної роботи;
- 3) проходження навчального курсу в індивідуальному різному темпі: або прискорено (акселерація), або уповільнено (ретардація).

Важливе місце серед актуальних напрямів сучасних психолого-педагогічних наукових розвідок займає вивчення механізмів самоактуалізації і самовдосконалення фахівця, які можна розглядати як інструменти чи механізми індивідуалізації. Одним з таких механізмів є рефлексія. Вчені доводять, що рефлексивні процеси породжують інтелектуальні новоутворення у формі знань про способи вирішення проблемних ситуацій в особистісному і професійному розвитку [1; 4]. Рефлексію розглядають передусім як аналіз й усвідомлення власного і чужого психічного стану, роздумів і світоглядних позицій.

Проблема професійної рефлексії є предметом наукового інтересу багатьох учених і об'єктом більшості сучасних психолого-педагогічних досліджень, проте відсутня концепція її розвитку в системі професійної освіти; не розроблено в науковому дискурсі й структури педагогічної рефлексії викладача ПТНЗ; практика рефлексії пов'язана в основному з активними методами навчання, однак вони ще не набули цілеспрямованого, організованого характеру в процесі підготовці майбутніх фахівців; у системі професійно-технічної освіти не розроблено програми формування професійної рефлексії суб'єктів навчально-виховного процесу.

Запровадження механізмів становлення і функціонування рефлексивного мислення показує, що самоана-

ліз, самопізнання й самооцінка надають навчально-виховному процесові особистісно значущого характеру. Рефлексія перетворює опановані знання на емоційно насичені свідомі індивідуально-особистісні психічні утворення, активізує пізнавальний процес.

Для того, щоб кожний майбутній робітник усвідомив власний професійний розвиток, ідентифікація має включати механізми рефлексивного мислення. Важливою умовою розвитку рефлексії є оволодіння технологією самопізнання і самооцінки. Навчання такої технології у професійній педагогіці поки що не приділено належної уваги. Недостатньо й інформації про вікові та індивідуальні особливості рефлексії. Проте дослідниками виявлені факти різноплановості рефлексивного мислення, що формує світоглядне уявлення про означений феномен як збалансований рух творчої думки за певними ієрархічно організованими рівнями: особистісним, рефлексивним, предметним, процесуальним або операціональним [5]. У процесі експериментальної реалізації концептуальної моделі мислення було виявлено феномени інтенсифікації рефлексії перед інсайтом [6] та її домінування серед інших компонентів мислення в умовах успішного вирішення творчих завдань [3]. Аналіз цих фактів висвітлює пріоритет рефлексії в реалізації особистісної зумовленості процесу підготовки фахівця до проектування професійної кар'єри.

Отже, є об'єктивна необхідність пошуку оптимальних умов розвитку рефлексивних здібностей учня й викладача. Не можна розвивати рефлексію традиційними, загальновідомими, прямими методами навчання. Навіть якщо вихованець і засвоїв деякі знання про неї та способи її розвитку, він навряд чи зможе самостійно застосувати їх на практиці. Поясненням такого явища є дослідницька позиція, що рефлексія – це не інформація, її не можна «взяти й передати», її можна лише стимулювати, розвивати, підвищувати. З огляду на зазначене вважаємо за доцільне навести низку наступних умов розвитку професійної рефлексії:

- створення рефлексивного середовища, яке відкріє суб'єктам навчально-виховного процесу можливості самодослідження і самокорекції психологічних та професійних ресурсів;
- активізація рефлексивної діяльності у просторі міжсуб'єктних відносин;
- спеціально організована рефлексивна діяльність, якій притаманні цілеспрямованість, перетворювальний характер, предметність, усвідомленість і спільність у побудові процесу діяльності та її остаточних результатів, зокрема, активізація рефлексивних дій педагога;
- використання освітніх програм розвитку професійної рефлексії.

Урахування чи створення зазначених педагогічних умов сприятиме розвитку професійної рефлексії учнів і викладачів ПТНЗ для успішного виконання наступних завдань:

1) здійснюватиметься аналіз вихідних індивідуальних світоглядних позицій і уявлень педагога про ефективну викладацьку діяльність, отриманих у результаті анкетування (запитання: «Якими компетенціями володіє фахівець-майстер? Які стратегії навчання ефективні? Що є необхідним і достатнім результатом праці викладача? Яким чином має бути організовано ефективне заняття?»);

2) визначатиметься система ціннісних орієнтацій учня й з'являтиметься із системою планування та проведення конкретного заняття (запитання: «Що більш важливе й цінне на занятті для учня і викладача: неодмінне виконання задуманого плану, чи ґрунтовно засвоєні знання? Окремі помилки як учня, так і викладача, чи з'ясування причин цих помилок? Логіка навчального матеріалу, або логіка пізнавальної дії майбутнього фахівця?»);

3) розроблятиметься й запроваджуватиметься технологія взаємодії учня і викладача, визначатимуться можливі ролі, позиції учасників навчально-виховного процесу; діагностуватимуться індивідуально-психологічні особливості учня, рівень розвитку його професійної компетентності, визначатимуться актуальні й потенційні бар'єри у спілкуванні на занятті;

4) осмислюватиметься зміст і структура кожного заняття в термінах конкретних особливостей та поведінки викладача й учнів, уникаючи оцінок властивостей особистості, тобто увагу треба звертати на конкретну дію учня, а не загальну оцінку викладача як людини (позитивна чи негативна людина);

5) оцінюватимуться заняття з позиції зростання індивідуального досвіду учня, а не з позиції його відповідності нормам, моделям, вимогам. У виконанні даного завдання ключовими запитаннями можуть бути: «Що можна взяти для себе з цього заняття на майбутнє? Які моменти заслуговують того, щоб їх зберегти? Що може бути додано до майбутніх занять?»;

6) осмислюватимуться заняття з позиції нереалізованих можливостей на основі пошуку відповідей на запитання типу: «Чи можна було зробити на уроці інакше (не обов'язково краще)? Чи можна було використовувати інший спосіб? Що могло трапитися на уроці, якби...?».

Висновок

Отже, однією з основних умов успішної підготовки учнівської молоді до вибору й реалізації професійної кар'єри, формування в учнів ПТНЗ уявлень про професійний успіх є розвиток рефлексивного мислення викладача, підвищення його впевненості у своїх силах і певної незалежності поглядів, здатність у спілкуванні з учнями породжувати нові, нестандартні ідеї, що не збігаються з традиційними, але визначають чіткі орієнтири успішного професійного майбутнього.

У перспективі треба продовжувати дослідження таких аспектів ідентифікації навчання і виховання, як:

- діагностика розвитку рефлексивного мислення, що означає пошук найоптимальнішого поєднання методик дослідження пізнавальних процесів і формування уявлень про можливості кар'єрного зростання та професійного успіху;
- корекція аналізу результатів діяльності, тобто пошук і створення нових рейтингових систем, повніший облік досягнутих результатів, виявлення прирощення знань, навичок, умінь, формування нових підходів до оцінки знань учнів;
- розробка комплексних самостійних методик керівництва індивідуалізованою навчально-виховною роботою зі сторони викладачів, спрямована на продовження роботи з удосконалення педагогічної майстерності викладачів, їхнього вміння керувати індивідуалізованою самостійною роботою учнів із застосуванням механізмів рефлексивного мислення.

Література

1. *Брушлинский А. В.* Мышление как процесс и проблема деятельности / *А. В. Брушлинский* // Вопросы психологии.– 1992.– № 2.– С. 28–40.
2. *Гончаренко С. У.* Український енциклопедичний словник: Видання друге, доповнене й виправлене / С. У. Гончаренко – Рівне: Волинські обереги, 2011.– 552 с.
3. *Давыдов В. В.* Виды обобщения в обучении / *В. В. Давыдов.*– М.: Наука, 1999.– 423 с.
4. *Зарецкий В. К., Семенов И. Н., Степанов С. Ю.* Рефлексивно-личностный аспект формирования решения творческих задач / *В. К. Зарецкий, И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов* // Вопросы психологии.– 1998.– № 5.– С. 113–118.
5. *Семенов И. Н.* Методологические проблемы системного изучения организации мыслительной деятельности. / *И. Н. Семенов* // Системные исследования: Ежегодник. 1992.– М.: Просвещение, 1982.– С. 301–319.
6. *Семенов И. Н., Сиротина Е. А., Зарецкий В. К.* Исследование рефлексивного аспекта принятия решения как фактора оптимизации мышления / *И. Н. Семенов, Е. А. Сиротина, В. К. Зарецкий* // Исследование процессов принятия решения.– М.: Наука, 1997.– С. 110–133.

Реферат

**ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС И ПРОБЛЕМЫ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ
В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ****Орлов Валерий Федорович,**

*доктор педагогических наук, профессор, ведущий научный
сотрудник лаборатории профессиональной ориентации и воспитания
Института профессионально-технического
образования НАПН Украины*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

профессиональное обучение, воспитательный процесс, система профтехобразования, индивидуализация, рефлексия, рефлексивное мышление.

В статье отмечается, что в современной системе профтехобразования преобладают словесно-рассудительные схемы усвоения знаний, тормозится развитие воображения, рефлексивного мышления учащихся, что приводит к формальному запоминанию информации, задекларированному на официальном уровне как «усвоение знаний»; отсутствуют процессы самопознания, в результате чего появляется неадекватность самооценки. Кроме указанных, раскрыты и другие проблемы и противоречия, в частности, между количественным ростом выпуска специалистов и должным повышением качественного уровня их профессиональной подготовки, сформированности морально-этических норм, самоотверженного отношения к выполнению профессиональных обязанностей. Поэтому возникла необходимость переосмыслить традиционные подходы к проблемам воспитания в системе профессионально-технического образования. Автор основательно проанализировал главные мировоззренческие позиции ученых относительно ключевых вопросов воспитания в ПТУЗ, а именно: индивидуализация учебно-воспитательного процесса, формирование рефлексивного мышления, актуализация процессов самопознания, самооценки и самосовершенствования будущих специалистов и преподавателей. Установлено, что для современного обучения в ПТУЗ типичным является противоречие между массовостью профессионального обучения и потребностями отдельных индивидов. Автор проанализированы разные варианты индивидуализации, а именно: дифференциация обучения, т.е. группировка учащихся на основе их отдельных особенностей или совокупностей этих особенностей для обучения по нескольким различным учебным планам и программам, внутригрупповая индивидуализация учебно-воспитательной работы, прохождения учебного курса в индивидуально разном темпе: или ускорения (акселерация), или замедления (ретардация). Предложены нетрадиционные подходы к вопросам взаимодействия преподавателя и ученика. В конце статьи автор делает вывод о том, что одним из основных условий успешной подготовки учащейся молодежи к выбору и реализации профессиональной карьеры является формирование в учащихся ПТУЗ представлений о профессиональном успехе, развитие их рефлексивного мышления, повышение уверенности в своих силах и определенная независимость взглядов, способность в общении с учениками порождать новые, нестандартные идеи, которые могут не всегда совпадать с традиционными, но четко определяют ориентиры успешного профессионального будущего.

Abstract**EDUCATION PROCESS AND PROBLEMS OF INDIVIDUALIZATION
IN A SYSTEM OF VOCATIONAL EDUCATION****Orlov Valery Fedorovich,***D. Sc. in Pedagogy, professor, Leading research fellow
of the Institute of Vocational Education
under the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine***KEY WORDS:**vocational training,
educational process,
vocational education
system, individualiza-
tion, reflexion, reflexive
thinking.

In the article the author accentuates the fact that in modern vocational education system the following things prevail: verbal-entertaining schemes of knowledge gaining; hindering of students' imagination progress, reflexive thinking, and self-knowledge. Thus, inadequacy of self-appraisal resulting in formal information memorizing that is officially declared as «knowledge gaining» is formed. In addition to aforementioned ones the article reveals other problems and contradictions concerning quantitative increase of graduating specialists without any support of due raise of quality level for their vocational training, mental and ethical norms forming, self-sacrificing attitude to occupational duties performance etc. Hence there is a need in reinterpretation of conventional approaches to training problems in vocational education system. The author has thoroughly analyzed scientists' main world-view attitudes to solving key questions of training at vocational schools, just: educational process individualization; reflexive thinking formation; actualization of future experts' and teachers' self-knowledge processes, self-appraisal, and self-perfection. It is indicated that contradiction between generality of vocational training and demands of particular individuals is typical for present-day learning at vocational schools. The author also analyzes different variants of individualization: training differentiation that is students grouping on basis of their individual peculiarities or peculiarities complexes for training according to several different curricula; intragroup individualization of educational work; taking the course according to individually different speed – acceleration or deceleration. Certain non-conventional approaches to communication and interaction between a teacher and a student are offered. At the end of the article the author concludes that one of the principal conditions for successful students training, choice and realization of professional career, forming in vocational school students the image about professional success is development of reflexive thinking of educational process subjects, increase of confidence in one's own power and certain independence of views, ability to generate new, non-standard ideas that do not coincide with conventional ones but determine clear landmarks for successful professional future.

References

1. *Brushlinskiy A. V.* Myshlenie kak protsess i problema deyatelnosti (Thinking as process and problem of activity). *Voprosy psikhologii*, 1992, Issue 2, pp. 28–40.
2. *Honcharenko C. U.* Ukrainskyi entsyklopedychnyi slovnyk (Ukrainian encyclopedia). Rivne, 2011, 552 p.
3. *Davydov V. V.* Vidy obobshcheniya v obuchenii (Kinds of generalization in training). Moscow, 1999, 423 p.
4. *Zaretskyiy V. K., Semenov I. N., Stepanov S. Y.* Refleksivno-lichnostnyi aspekt formirovaniya resheniya tvorcheskikh zadach (Reflexive-individual aspect of formation of creative tasks solutions). *Voprosy psikhologii*, 1998, Issue 5, pp. 113–118.
5. *Semenov I. N.* Metodologicheskie problemy sistemnogo izucheniya organizatsii myslitelnoi deyatelnosti (Methodological problems of systematic study for mental activity organization). *Sistemnye issledovaniya. Ezhegodnik*, 1992, pp. 301–319.
6. *Semenov I. N., Sirotina E. A., Zaretskyiy V. K.* Issledovanie pefleksivnogo aspekta priniatiya resheniya kak faktora optimizatsii myshleniya (Research of reflexive aspect for decision making as a factor of thinking optimization). *Issledovanie protsessov priniatiya resheniya*, Moscow, 1997, pp. 110–133.